

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

© Захарін С.В., 2008

Визначено особливості регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності в трансформаційній економіці. Проаналізовано стан регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності в країнах Центральної та Східної Європи. Запропоновано заходи, які можна взяти до уваги під час реалізації державної інвестиційної та інноваційної політики в Україні.

Ключові слова: державна інвестиційна політика, державна інноваційна політика, регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності.

The features of adjusting of investment and innovative activity are certain in a transformation economy. Consisting of adjusting of investment and innovative activity is analysed for countries of Central and East Europe. Measures which can be to take into account during realization of public investment and innovative policy in Ukraine are offered.

Keywords: state investment politics, state innovative politics, regulation of investment and innovative activity, stimulation of investment and innovative activity.

Постановка проблеми

Провідне значення у створенні умов для ефективної організації інвестиційної діяльності та формування високопривабливого інвестиційного клімату традиційно належить державі (саме держава в межах реалізації державної інвестиційної політики здійснює провідний вплив на формування показників загальної інвестиційної моделі). У межах реалізації такої політики, якщо вона реалістична, відбуватиметься формування реальних пріоритетів розвитку національного господарства, які визначатимуть місце держави у міжнародному поділі праці у майбутньому. При тому необхідно мати на увазі, що інвестиційна політика має бути гармонізована з іншими видами економічної політики, насамперед інноваційною, в іншому разі вона буде відірваною від пріоритетів розвитку економіки та не досягне мети забезпечення конкурентоспроможності національного виробництва в глобальній системі координат.

Отже, головною проблемою сьогодні є вироблення сценаріїв сталого розвитку економіки на основі широкого використання інвестицій та інновацій, яке неможливе без врахування міжнародного досвіду. Крім ефективного та органічного використання напрацювань економічної політики різних держав (насамперед постсоціалістичних, які становлять для нас найбільший інтерес) вирішення вказаного завдання дозволить виконувати роботу із створення привабливих умов провадження інвестиційної та інноваційної діяльності, враховуючи вимоги (рекомендації) наднаціональних структур, до яких Україна вже приєдналася або має намір приєднатися (СНД, ВТО, ЄС та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз досліджень і публікацій показує, що зазвичай вчені більше уваги приділяють вивченню тенденцій макроекономічного розвитку країн Центральної та Східної Європи, а також аналізу динаміки та структури інвестицій та інновацій [1–4]. Науковці намагаються висвітлити

кращий міжнародний досвід [5, 6], але не виконують ґрунтовний аналіз взаємозалежності економічного зростання та інвестицій. В окремих роботах висвітлені питання державного стимулювання інноваційних інвестицій в державах з різним ступенем розвитку [7, 8], але не дано ґрунтовної оцінки можливостям застосування кращого світового досвіду в Україні.

Проте майже зовсім не наводиться результатів визначення та оцінки чинників, які призвели до тих чи інших наслідків. Тому, на нашу думку, мають бути чітко й системно проаналізовані чинники, які забезпечили швидкий перехід економік країн Центральної та Східної Європи на інвестиційно-інноваційну модель розвитку.

Відповідні висновки та рекомендації мають бути взяті до уваги під час формування (вироблення) чи коригування (удосконалення) державної інвестиційної та інноваційної політики в Україні.

Постановка цілей

Метою статті є викладення результатів дослідження з питань визначення особливостей регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності у трансформаційній економіці та на цій основі формулювання рекомендацій щодо удосконалення державної інвестиційно-інноваційної політики.

Зокрема, мають бути вирішені такі завдання:

1. Вивчити і узагальнити кращий світовий досвід регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, насамперед в країнах Центральної та Східної Європи.
2. Визначити особливості перебудови економічних систем у країнах Центральної та Східної Європи та вплив цих процесів на інвестиційно-інноваційний розвиток.
3. Сформулювати висновки та рекомендації щодо напрямів використання іноземного досвіду регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу

Світовий досвід показав, що зовнішні інвестиції формують лише незначну частину сукупних капітальних вкладень у національну економіку. Вони діють лише після активізації національного капіталу, виконуючи допоміжну роль акселератора внутрішніх перетворень. Аналіз ситуації в Угорщині, Польщі та Чехії свідчить, що надходження інвестицій у ці країни є наслідком поліпшення соціально-економічної ситуації [4].

Крім того, існує чіткий взаємозв'язок між економічним зростанням країни та темпами надходження прямих іноземних інвестицій. В економічній літературі вказується на те, що не варто розраховувати на істотний приплив іноземних інвестицій в умовах кризових явищ в економіці [5].

У пострадянських країнах основні ринкові сили інвестиційно-інноваційного процесу розвинуті поки недостатньо. Ринкові відносини ще не одержали належного оформлення. Продовжує зберігатися важкий баласт величезної технологічно відсталої і тому неконкурентоспроможної промисловості.

За рівнем інвестиційного наповнення і схильності до інноваційного розвитку країни з перехідними та трансформаційними економіками не вписуються в коло технологічно розвинутих країн і, перебуваючи переважно на периферії глобальної економіки, ще тільки "шукають" свою нішу в міжнародному поділі праці. Зламавши стару централізовано-адміністративну систему, вони з різним ступенем успішності освоюють ринкові принципи ведення господарства, вибудовують свої відносини з інтеграційними чи об'єднаннями впливаються в них, використовуючи можливості міжнародної виробничо-технічної кооперації для подолання технологічної відсталості.

Краще це виходить у країн Центральної і Східної Європи (далі – ЦСЄ), які обрали план розвитку, що доганяє, через використання каналів євроінтеграційного процесу. Гірше – у країн СНД, що відрізняються нестабільністю політичної й економічної ситуацій за відсутності міжнародного економічного і політичного авторитету, в умовах вимотуючих політичних та міжнародних конфліктів й дії інших негативних факторів, що стримують їх стійкий економічний ріст.

Реалізований країнами ЦСЄ курс на вступ у Євросоюз дозволив їм серйозно просунути в напрямку євроінтеграційної інвестиційної взаємодії, досягти непоганих результатів у формуванні

нового технологічного середовища, адаптованої до західноєвропейських систем менеджменту, інжинірингу, забезпечення якості і сертифікації продукції, телекомунікацій. Завдяки цьому доволі швидко відбувається переорієнтація товарної структури промисловості у бік її сумісності з вимогами ЄС, що очевидно на прикладі росту «технологічності» експортованої продукції і скорочення частки сировинних товарів у структурі експорту провідних країн ЦСЄ.

Однак незалежно від обраної концепції європейської взаємодії сама інтеграція автоматично не веде до прискорення економічного росту [6]. У цьому зв'язку в органах ЄС постійно підкреслюють, що основою зусиль національної влади в цій організації повинне стати не уміння через використання схем такої взаємодії «уторговувати» для себе максимальні обсяги фінансової допомоги, а здатність стати ефективним партнером інших учасників об'єднання завдяки реалізації ефективної економічної і, зокрема, структурно-інвестиційної політики. Становлення індустріальної економіки як бази для реалізації стратегії розвитку, що доганяє, припускає насамперед зміни параметрів її промислового розвитку. Саме промисловість відіграє роль тієї матеріальної підстави, що забезпечує і соціальну стійкість суспільства, і його активне включення в євроінтеграційний процес, і перехід до нової якості економічного росту.

Однак згодом деяким найбільшим підприємствам стає тісно на національному ринку. Для підтримки прибутковості й ефективного зростання виробництва в цих підприємствах неминуче виникає потреба в збільшенні кількості клієнтів і розширенні «життєвого простору». Але для цього потрібні інвестиції, яких в трансформаційних економіках завжди не вистачає. Проте, з іншого боку, «вибудовування імперії» є для вказаних підприємств не просто бізнес-стратегією, а умовою виживання. Основою росту стає розширення комерційної й інвестиційної діяльності на весь регіон Центрально-Східної Європи. Стаючи сильними, такі підприємства одержують шанс зберегти свою незалежність від транснаціональних гігантів. Тому вони змушені шукати інвестиційні ресурси як всередині країни, так і поза її межами. Тож не дивно, що країни ЦСЄ беруть активну участь у залученні іноземних інвестицій.

З великих іноземних інвестиційних компаній, що діють на ринку цих країн, найзначніші капіталовкладення в промисловість здійснили такі відомі транснаціональні корпорації, як «Opel», «Volkswagen», «Audi», «Toyota», «Daewoo», «General Motors», «Nokia», «Philips», «Bosh», IBM, «Hewlett Packard», «General Electric», «Electronics», «Ford», «Suzuki», «Sony», «Sanyo», «Electrolux» тощо. Головними інвесторами виступають європейські ТНК.

До того ж у країнах ЦСЄ час майже цілком розпалася індустріальна науково-дослідна діяльність на фірмовому рівні. Прикладні дослідження, що при соціалізмі проводилися господарськими об'єднаннями, в умовах нових реальностей були повністю чи в значній частині закриті [7]. Загалом за час постсоціалістичної трансформації країни ЦСЄ «розгубили» 3/4 наукових кадрів, що працювали на рівні корпоративних структур. На думку відомих західних експертів, «подаліше ослаблення національних інноваційних систем з неминучістю підірве перспективи для індустріальної модернізації країн ЦСЄ, здійснюваної будь-якими іншими способами, відмінними від тих, котрі нав'язуються прямими закордонними інвестиціями».

Єдиним варіантом вирішення перерахованих проблем і протиріч, що виникають у зв'язку з вступом країн ЦСЄ в Європейський Союз, може стати ефективна національна інвестиційна політика, що дозволяє цим країнам запобігти повній економічній і технологічній залежності від найрозвинутіших країн за рахунок зміцнення і підтримки національних промислових структур, а також стимулювання переходу економіки на інноваційний шлях розвитку за рахунок ефективного продукування та використання «інтелектуальних інвестицій».

Перехід країн ЦСЄ на траєкторію інвестиційно-інноваційного розвитку зажадає від них серйозної перебудови галузевої структури промисловості як по виробництву, так і по зайнятості з погляду її відповідності прогресивним постіндустріальним зрушенням в економіці провідних країн ЄС. А це неможливо без формування цілісного інвестиційного ринку на базі власної інвестиційної політики.

Звичайно, загалом інвестиційно-інноваційний потенціал країн ЦСЄ поки ще серйозно уступає рівню західних держав, але по деяких пріоритетних напрямках їхні показники доволі близькі.

Наприклад, продуктивність праці провідних країн цього регіону практично досягла рівня найменш розвинутих держав ЄС. Конкурентні переваги цих країн за рахунок науко- і капіталомісткої продукції значно зросли, а в торгівлі трудомісткою продукцією набагато зменшилися.

У той же час у 2000–2006 рр. у багатьох країнах ЦСЄ були прийняті основні документи в царині інвестиційної й інноваційної політики, метою яких було закріплення курсу на розвиток сучасних виробництв. Вони містять основні напрямки інвестиційних та інноваційних стратегій і програми розвитку національних лідерів на базі великих підприємств, холдингів, високотехнологічних виробництв, що мають пріоритетне значення для формування національної моделі промислового росту та враховують певні обмеження наявного інвестиційного потенціалу.

І все-таки інвестиційні можливості використовуються ще недостатньо. Не забезпечено зближення фінансового та інвестиційного ринків, що є неодмінною умовою розгортання широкого масиву проривних інвестиційних проектів. Так, венчурний бізнес у країнах ЦСЄ перебуває поки в стадії становлення і не має істотного значення у фінансуванні високоризикових проектів, зокрема інноваційних. Обсяг венчурного капіталу в цьому регіоні залишається незначним. Згідно з даними Європейської венчурної асоціації, у країнах ЄС обсяг ризикового капіталу в 2004 р., у середньому становив 0,28% ВВП, у той час як у Польщі – 0,06%, а в Чехії – 0,05% ВВП. Виняток становить лише Угорщина: обсяг венчурного капіталу тут досяг оцінки 0,23% ВВП. Передбачається, що в найближчі роки обсяг венчурного інвестування збільшиться й у Польщі, і в Чехії. Велика частина венчурних інвестицій поглинається нині телекомунікаційним сектором, сектором послуг і засобами інформації. Дані про питому вагу джерел капіталу для венчурної індустрії в деяких країнах ЄС та ЦСЄ (% від загальних інвестицій) наведено у табл. 5.

Проте, говорячи про загальні проблеми розвитку венчурного фінансування в країнах ЦСЄ, необхідно зазначити, що воно сьогодні в основному ґрунтується на закордонних інвестиціях (до 90% у Польщі) і відчуває явний дефіцит власних фінансових засобів. Якщо в розвинутих країнах основними джерелами капіталу є кошти пенсійних фондів і страхових компаній, то в країнах ЦСЄ центр ваги зміщений у бік банківського і державного секторів, що, безсумнівно, обмежує можливість одержання “довгих” грошей для малих і середніх підприємств [8]. Можливості венчурного інвестування, як правило, обмежені розміром статутних капіталів корпоративних структур. Істотною перешкодою розвитку венчурного бізнесу в цьому регіоні є також відсутність «культури підприємництва».

Однак, на думку експертів, протягом найближчих 20 років ринок венчурного капіталу в країнах ЦСЄ буде розвиватися прискореними темпами. Це відкриває сприятливі перспективи і для зовнішньоторговельних корпоративних структур, що завдяки співробітництву з фондами венчурного капіталу можуть одержати сукупний ефект, який приносить прибуток всім учасникам. Розвитку венчурного бізнесу також активно сприяє процес реструктуризації підприємств [6].

У цьому ж напрямку останнім часом у провідних країнах ЦСЄ відбувається якісна зміна структури прямих іноземних інвестицій: ТНК стали переносити в ці країни вищі ланки виробничо-господарського циклу (реалізація, маркетинг, НДДКР), що вимагають залучення висококваліфікованих інженерно-технічних і дослідницьких кадрів. Одночасно швидкими темпами збільшується кількість наукомістких проектів, що розроблені ТНК на територіях країн ЦСЄ, а також досліджень, що охоплюють сферу розробок і послуг. Зокрема, у Чехії до нових проектів такого роду вдалося залучити великих інвестицій від відомих світових компаній, а саме: «Accenture», DHL, «Logica CMG», «Honeywell», «Olympus», «Mercedes», «Panasonic», «Exon Mobil» і ін.

У країнах ЦСЄ усвідомлюють, що інвестиційно-інноваційна діяльність повинна поширюватися не тільки на розвинуті в промисловому відношенні райони, хоча їм дотепер віддавався безумовний пріоритет, але і на віддаленіші від центра території, тобто стати складовою частиною національної регіональної політики [5]. На практиці такий підхід уже реалізується у прикордонних районах Чехії, Словаччини, Угорщини. Ціль їхнього створення полягає в забезпеченні умов для розгортання в цих районах малого і середнього підприємництва й загалом для підвищення їхнього економічного потенціалу. У складі промислових зон передбачається також формування технологічних парків для розгортання інноваційної діяльності. З огляду на ефективність таких особливих анклавів, Угорщина, наприклад, збільшила їхнє число до 125.

Нині в царині інвестиційної політики перед країнами ЦСЄ постає складний комплекс проблем, зв'язаних з подальшим ходом структурно-технологічних перетворень. Принаймні зрозуміло, що на зміну стихійному характеру цього процесу поступово повинна прийти чітко вивірена стратегія національного промислового й інвестиційно-інноваційного розвитку, ув'язана з проголошеним ЄС курсом на перетворення Європи до 2010 р. у найбільш конкурентоздатний регіон на основі переходу до економіки, що базується на знаннях. Розробка такої стратегії тим більше важлива, що після того, як завершиться тривалий процес приватизації, приплив іноземного капіталу в країни ЦСЄ неминуче почне сповільнюватися. І якщо не буде сформований науково-технічний комплекс як власне джерело технологічних нововведень, а також не буде створене середовище для асиміляції технологій, що забезпечують модернізацію виробництва і випуск конкурентоздатної продукції, то країни приречуть себе на перманентне відставання і технологічну залежність, що поглиблюється, від економічно розвитих країн. Саме необхідно насамперед враховувати, виробляючи національну інвестиційну політику.

Останнім часом провідні країни (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія) розпочинають помітно відтворювати ще не до кінця втрачений науково-технічний потенціал, рівень розвитку якого на порозі 90-х років був досить високим, а також по формуванню дієвого механізму державної підтримки інвестиційної сфери [7]. Процеси адаптації до ринкових умов, що відбуваються в науково-технічній сфері країн ЦСЄ, уже впливають на її результативність: закладені правові основи регулювання наукової й інноваційної діяльності, захисту прав інтелектуальної власності, формування і реалізації державної політики в цій галузі.

Як показує проаналізований автором у попередніх працях досвід розвитих країн, для здійснення структурних перетворень і технологічної модернізації економіки країнам життєво необхідний перехід від принципів ринкового догматизму до використання моделі регульованої ринкової економіки з високою часткою прямого і непрямого державного впливу, що припускає розроблення відповідної інвестиційно-інноваційної політики, суть якої складається у виробленні і реалізації системи пріоритетів, створенні механізмів і конкретних мір, що забезпечують формування національної інноваційної системи [9].

Узагальнюючи висновки багатьох вчених [4, 7], які вивчали особливості інвестування підприємств країн з перехідною економікою в аспекті пристосування до нових умов господарювання, можна виокремити такі напрями, як захисна та стратегічна реорганізація. Під час виконання захисної реорганізації підприємства покладаються на можливості отримання субсидій, відкладання податкових платежів, виплат постачальникам, робітникам. Стратегічну реорганізацію здійснюють на базі інвестування з метою модернізації виробництва, підвищення якості продукції, за рахунок чого можливі виведення до ринку нових товарів, вихід на нові ринки.

До того ж не можна забувати про ефективне нагромадження основного капіталу як "матеріальної основи" здійснення високопродуктивної інвестиційної діяльності на рівні корпоративних структур. Приміром, однією з основних причин сталого економічного росту чеської економіки є зростання норми нагромадження основного капіталу. Згідно з виконаних автором досліджень, важливим фактором також є ефективне використання капіталу завдяки усуненню держави від прийняття інвестиційних рішень і використання ринкових критеріїв під час здійснення інвестицій [10]. У Чехії показовим також є поступове зменшення втручання держави в перерозподіл ВВП – з 39,3% до 35,9% протягом 1993–2002 рр. В Україні не спостерігається такої тенденції. Крім того, в Чехії змінюється структура доходів бюджету, зокрема зменшується податковий тягар корпоративного сектора. Можна припустити, що ефективна ставка оподаткування доходів капіталу в Чехії відчутно нижча, ніж в Україні. За інших рівних умов, цей фактор має заохочувати інвестиції. Для виконання фіскальних функцій Україна може компенсувати скорочення надходжень корпоративних податків зростанням доходів від акцизів, частка яких в українському державному бюджеті значно нижча, ніж у чеському.

Висновки

Підсумовуючи викладене, необхідно зробити узагальнювальний висновок, що в Україні з метою активізації переходу економіки на модель інвестиційно-інноваційний розвитку необхідно вжити низку системних виважених заходів.

Доцільно створити ефективну систему бюджетного стимулювання підтримки високих темпів зростання виробництва в галузях з високим вмістом доданої вартості (крім позитивних макро-економічних наслідків це дозволить збільшити податкові надходження у бюджет).

Важливим методологічним завданням організації макроекономічного регулювання фінансового забезпечення інвестиційної діяльності корпоративного сектора має стати обов'язкове врахування процесів науково-технічного та технологічного оновлення промисловості. Практика країн ЦСЄ показує, що в основі структурних змін і технологічної модернізації лежить інвестиційна діяльність великих транснаціональних компаній, здійснювана ними насамперед в інтересах завоювання нових ринків збуту і використання сприятливих для них факторів виробництва з метою одержання максимального прибутку. До того ж за зовнішньою привабливістю проектів здійснення модернізації економіки і технологічного розвитку на базі іноземних інвестицій криються серйозні проблеми, що негативно позначаються на соціально-економічному розвитку країн ЦСЄ.

"Запуск" інвестиційного процесу, що створює основу для стійкого зростання вітчизняного виробництва, може й повинен розпочатися з галузей, орієнтованих на кінцевий споживчий попит, насамперед з харчової і легкої промисловості. Особливе значення цих галузей для стимулювання інвестиційної активності пов'язане з тим, що інвестиції в їхній розвиток створюють кумулятивний ефект, стимулюючи попит на продукцію суміжних галузей і формуючи в них власний інвестиційний потенціал. Вони характеризуються порівняно низькою капіталоемністю і найменшими термінами окупності капітальних вкладень. Для продукції цих галузей характерний масовий і стійкий попит на внутрішньому ринку, і багато видів української продукції цілком конкурентоспроможні не лише на внутрішньому ринку, а й на зовнішньому ринку.

Перспективи подальших досліджень

Подальші розвідки мають бути спрямовані на вироблення практичних сценаріїв переходу економіки на інвестиційно-інноваційну модель розвитку з урахуванням глобальних викликів та обмежень, притаманних трансформаційній економіці.

1. естрецова О.І. Організація та функціонування спільних підприємств в Україні. – К.: КНЕУ, 1997. – 100 с. 2. Мельник В.В., Козюк В.В. Міжнародна інвестиційна діяльність. – Тернопіль: Карт-Блани, 2003. – 249 с. 3. Основи інвестиційно-інноваційної діяльності / За наук. Ред.. В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2004. – 431 с. 4. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К.: Наукова думка, 1998. – 386 с. 5. Інвестування української економіки: монографія / За ред. А.І. Сухорукова. – К.: Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки. 2005. – 440 с. 6. Україна в процесах міжнародної інтеграції / За ред. д-ра екон.наук В.Р.Сіденка. – Харків: Вид-во "Форт", 2003. – 280 с. 7. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон.наук, проф. Л.І.Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с. 8. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред.д.е.н. Б.Є.Кваснюка, -- К.: Ін-т екон.прогнозув. – Харків: Форт, 2003. – 424 с. 9. Захарін С.В. Ефективне поєднання інвестицій та інновацій в умовах перехідної економіки // Проблеми науки. – 2007. – № 3. – С.2–9. 10. Захарін С.В. Проблеми і перспективи інтеграції України до міжнародного інвестиційного ринку: Монографія. – К.: ОІЕ НАНУ, 2003. – 167 с.